

LA TRANSMISSIÓ DE L'OBRA DE RAMON LLULL ¹

Albert Soler, Centre de Documentació Ramon Llull - Universitat de Barcelona

L'SCRIPTORIUM LUL·LIÀ

Ramon Llull va ser un autor extraordinàriament preocupat per la difusió de la seva obra. A l'hora de garantir la transmissió dels seus llibres, eren inconvenients seriosos el fet de no ser clergue ni pertànyer a un orde religiós ni a una facultat universitària ni estar al servei d'una cort; segurament per això, se'n va ocupar tant i amb tanta insistència i va arribar a desenvolupar un sistema propi de producció i difusió d'obres, que comprenia la traducció, la còpia i la conservació, tot i que sense centralitzar mai en unes mateixes persones ni en un únic lloc aquesta activitat; per tant, si es parla de *scriptorium* lul·lià, és en un sentit funcional, no pas institucional.

Hi ha un entorn de col·laboradors, gairebé sempre a l'ombra, que assisteixen el mestre en totes aquestes tasques: copistes, traductors, redactors fins i tot. Només ocasionalment ens ha arribat algun nom d'aquests assistents. La mateixa *Vita coetanea* lul·liana és redactada per uns monjos de Vauvert. Guillem Pagès, prevere mallorquí, va ser un copista fidel a la causa lul·liana, ja que s'han conservat sis manuscrits copiats per ell al llarg d'uns vint-i-cinc anys.² El 1315, des de Tunis, Llull demanava al rei Jaume II d'Aragó els serveis d'un fra Simó de Puigcerdà, que havia estat deixeble seu, perquè l'ajudés a traduir llibres del català al llatí³; coneixem també un Guillem Mestres (o Mestre), regent de l'*studium* de gramàtica de Palma, que va traduir dues obretes lul·lianes del català al llatí, el 1316.⁴

La voluntat de Llull de difondre algunes de les seves obres en diverses llengües és una de les peculiaritats més notables de les seves estratègies de transmissió; tot sovint, el procés de traducció acaba interferint-se amb la composició mateixa, ja que els textos traduïts incorporen novetats rellevants respecte del text original. La major part

de l'opus lul·lià s'ha conservat en llatí; una part petita però gens menyspreable de textos té una doble versió catalana i llatina; finalment, una altra part encara menor té una versió exclusiva en català. Les xifres són prou eloqüents: de vers 260 obres escrites, 57 s'han conservat en català, de les quals 20 tenen una versió només en català, i les 37 restants tenen una doble versió, catalana i llatina. Fins al dia d'avui no ha estat localitzada cap obra en la seva versió àrab.⁵

Així com l'ús del català, del llatí o de l'àrab en la composició de textos es manté constant al llarg del temps, l'atenció per l'occità o el francès com a vehicles de difusió de la seva obra sembla que es concentra sobretot en el període comprès entre els anys 1274 i 1289. Almenys en el cas del *Llibre d'Evast e Blaqueria* (vers 1283) tenim la certesa que vers 1287 ja n'existia una versió en occità, probablement impulsada per ell mateix si tenim en compte la proximitat d'aquesta data amb la de composició de l'obra i la utilització que en va fer, ja que sabem que Llull se'n va servir per promoure'n una versió francesa que es va dur a terme entre 1287 i 1289, durant la seva primera estada a París. Els errors de comprensió de l'original català que conté la versió occitana posen de manifest que Ramon no en va ser en cap cas el traductor; el mateix passa amb la versió francesa: els errors de comprensió del model occità fan pensar que el traductor no dominava prou aquesta llengua. Finalment, sabem també que en aquesta mateixa estada a la capital francesa Llull va fer traduir el *Llibre d'amic e amat*, el conegut opuscle místic contingut en el *Blaqueria*, de l'occità al llatí.⁶

Amb independència dels testimonis efectivament conservats, Llull declara en moltes obres la seva voluntat de produir una altra versió de la mateixa obra. Es tracta, sens dubte, d'una singularitat remarcable en el context medieval. És cert que trobarem algun altre cas similar, però potser

Primera representació iconogràfica de Ramon Llull al *Liber contemplationis*, (1298)
Bibliothèque Nationale de France, Paris, Ms lat. 3348A, f. 1v

cap en què el fenomen impliqui un nombre tan gran de textos, amb una diversitat tan gran de continguts, de gèneres i de registres, afecti tal diversitat de llengües, i en què l'autor sigui ell mateix l'impulsor immediat de les traduccions.

Els mètodes lul·lians de composició, de traducció i de preparació dels textos per a la còpia «en net» han estat encara poc estudiats, i no precisament per falta de testimonis manuscrits que permetin de fer-ho.⁷ Fins allà on sabem, el dictat és un procediment habitual per a Ramon; els escriptors que copiaven el discurs del mestre no sempre eren els mateixos ni tan sols d'igual condició professional: de vegades, són mans cultes, que coneixen el llatí; d'altres, en canvi, són mans humils, amb pocs coneixements de la llengua sàvia. Posterior a la composició al dictat, hi ha un procés de correcció en què intervien altres mans i sovint Llull mateix.⁸ Hi ha dos còdexs fonamentals per a l'estudi d'aquest treball de producció. El primer, el lat. 3348A de la Bibliothèque Nationale de France, és un volum que Llull mateix va donar el 1298 a la cartoixa de Vauvert; conté un esborrany en què diverses mans treballen en la traducció al llatí del *Llibre de contemplació*; en aquesta tasca conjunta, l'autor hi participa de forma necessària.⁹ El segon és el manuscrit Ottob. Lat. 405 de la Biblioteca Vaticana, que transmet 35 obres lul·lianes escrites a Messina entre maig de 1313 i el mateix mes de 1314. Es tracta d'un còdex de treball, en un paper molt bast, on intervien diverses mans cursives, que preparen els textos per a una posterior còpia en net i la seva consegüent difusió; en una part del còdex (a les obres 2-29) podem suposar amb fonament que hi participa l'autor mateix.¹⁰

La intervenció de col·laboradors en la redacció d'obres és factible en textos que desenvolupen esquemes preestablerts

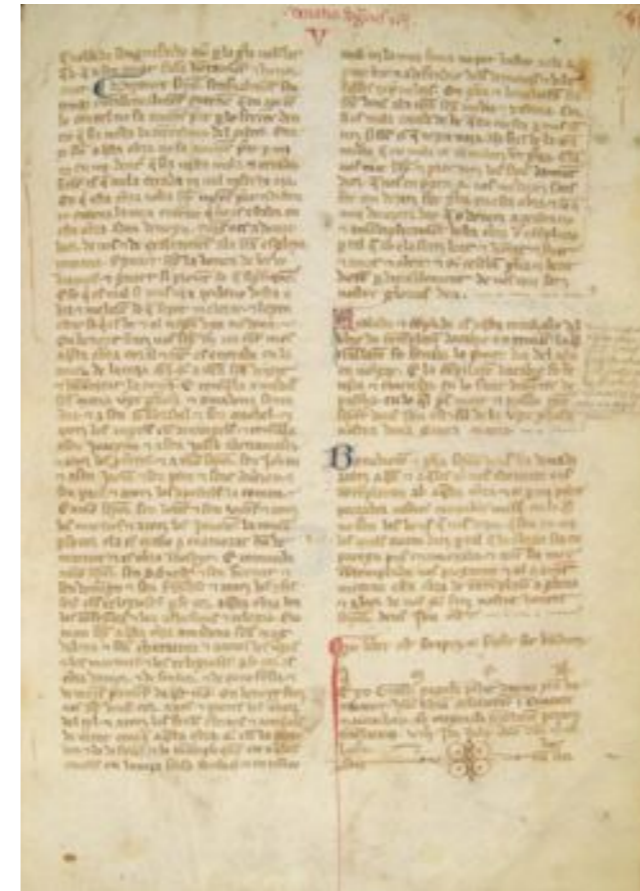
i repetitius, com els que deriven de l'Art; o que inclouen llargues sèries de qüestions la solució de les quals és només una remissió al text que les precedeix. S'ha apuntat que aquest podria ser el cas, per exemple, dels *Liber de lumine*, *Liber de intellectu*, *Liber de voluntate* i *Liber de memoria*.¹¹

Sigui com sigui, és excepcional que un autor particular, laic, sense una vinculació professional amb una institució pública com una cancelleria o un *studium* eclesiàstic o universitari, desenvolupi mètodes de treball propis d'un *scriptorium*. És clar que Llull aprofitava puntualment les infraestructures de les escriptories dels senyors que li eren afectes, però cal tenir en compte que no es tracta d'una relació sistemàtica i estable amb un únic centre, ni tampoc del suport de simples escriptors que s'encarreguen de la còpia d'obres, sinó de persones capaces, si fem servir les seves mateixes paraules, de «bene ordinare nec in bono dictamine ponere» les seves obres.¹² Llull reproduceix al seu voltant formes escolars de treball intel·lectual, però fora de l'àmbit acadèmic i, per tant, inevitablement amb innovacions i particularitats.

LA TRADICIÓ MANUSCRITA PRIMITIVA

Del sistema lul·lià de producció de còpies pròpiament dit, en sabem poc. Pot ser il·lustratiu en aquest sentit el que coneixem de l'escriptori que va crear coetàniament a Barcelona Arnau de Vilanova, destinat a difondre les seves obres espirituals. L'escriptori era al domicili particular de l'apotecari barceloní Pere Jutge. En ser liquidat, a la mort d'Arnau (el 6 de desembre de 1311), els marmessors distribueixen els disset còdexs que hi troben en diferents estats d'elaboració entre beguins i penitents:¹³ la majoria dels volums són en pergami i sis estan il·luminats; catorze dels exemplars contenen obres en llatí i en català, i només tres són íntegrament en català. Ambdues circumstàncies fan pensar que la majoria dels potencials receptors devien tenir unes certes possibilitats econòmiques i culturals. Per al cas de Llull podem extrapolar el caràcter privat del taller de còpia, la presència de còpies d'obres en vulgar i en llatí, els canals alternatius de distribució dels llibres als lectors.

El que ha arribat fins als nostres dies de la tradició manuscrita primitiva de l'opus lul·lià és només una petita part del que va existir. Hem conservat una trentena de còdexs que podem relacionar de forma directa o indirecta amb el mateix Llull; si hi afegim altres còdexs que són coetanis d'aquests, la xifra arriba a la cinquantena. Podem preguntar-nos quantes còpies va haver

Final del *Llibre de contemplació* i colofó del copista, Guillem Pagès, signat el 8 de juliol de 1280
Biblioteca Ambrosiana, Milà, Ms D 549 Inf., f. 537r.

d'impulsar Llull, amb els seus propis mitjans, per assegurar-se que set-cents anys més tard n'hauria sobreviscut una tal quantitat. No hi ha resposta exacta possible, però és segur que són molts més de cent o de dos-cents. I és que Ramon va establir uns mitjans propis i diversificats de producció de manuscrits i els va promoure de forma intensa i extensa.

L'estudi material d'aquests manuscrits conservats revela unes determinades opcions de format i de disposició de la pàgina que es repeteixen amb regularitat. L'opció per un determinat model librari és el final del procés de composició d'una obra i la primera de les estratègies lul·lianes de difusió. Llull es va haver d'enfrontar amb la qüestió del format que havia de donar a les seves obres, la disposició que havia de tenir un determinat text en la pàgina manuscrita que l'havia de difondre. Aquestes qüestions, que a nosaltres se'ns donen resoltes en els manuscrits i en les edicions en què llegim els seus llibres, comportaven problemes i dubtes a què s'havia d'enfrontar un autor que estava fent coses tant novadores en l'àmbit de la producció escrita com Llull.

Per exemple, el format dels còdexs més antics del monumental *Llibre de contemplació* revela clarament la voluntat de donar a la seva obra la forma d'un veritable «llibre de banc» escolàsticouniversitari, malgrat la novetat radical i les perplexitats que comportava que aquesta fos escrita en una llengua que no era el llatí sinó una llengua vernacle: grans dimensions i gruix notabilíssim, pergami, escriptura a doble columna amb una lletra librària cal·ligràfica (lletra textual), taula de rúbriques (l'índex de capítols que precedeix el volum), complexa divisió en parts que té el seu reflex en la disposició de la pàgina, numeració de capítols al marge, etc. L'excepcionalitat d'un llibre d'aquestes característiques escrit en català explica que, al més antic dels exemplars del *Llibre de contemplació* (que és alhora el més antic dels còdexs lul·lians conservats), el copista hi afegís un colofó en llatí, que té alhora un caràcter certificant i commemoratiu:

Aquest llibre s'ha acabat de copiar; qui l'ha copiat, sigui beneït. Amen. Jo, Guillem Pagès, prevere, amb l'ajut de la gràcia divina, he acabat de copiar completament del seu exemplar original aquest *Llibre de consolació* [!], a la Ciutat de Mallorca. A 8 de juliol de l'any del Senyor 1280 i faig aquesta signe.¹⁴

Precisament és obra d'aquest mateix copista, Guillem Pagès, una col·lecció de sis manuscrits conservats, encàrrec amb tota probabilitat de Llull, executats entre c. 1274 i 1301 i que destaca poderosament dins de la tradició manuscrita catalana primitiva¹⁵:

1. Milà, Ambrosiana A.268 inf i D. 549 inf:¹⁶ folis 1-537, *Llibre de contemplació*.
2. Munic, Bayerische Staatsbibliothek Clm. 10504: folis 1-14v, *Tractatus compendiosus de articulis fidei catholicae*; folis 15-24, *Dòració*.
3. Killiney (Dublín), Franciscan Library Dún Mhuire B 95: folis 1-24v, *Començaments de medicina*.
4. Magúncia, Martinus-Bibliothek 220h: folis 1-54, *Art demostrativa*; folis 54v-55, *Regles introductòries a la pràctica de l'Art demostrativa*.
5. Palma, Biblioteca Pública 1103: folis 3-74, *Taula general*; folis 75-76, *Lo pecat d'Adam*.
6. Roma, Collegio di S. Isidoro 1/38: folis 1-31, *Aplicació de l'Art general*.

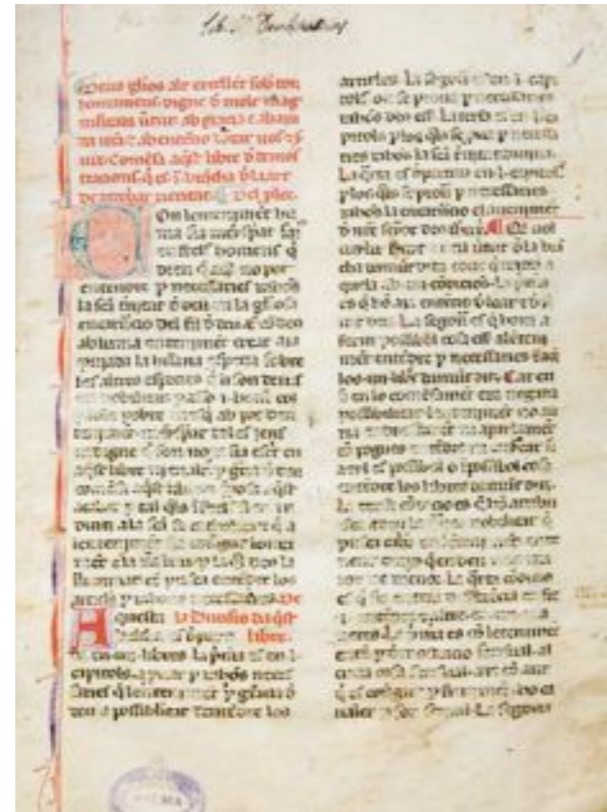
Les característiques formals més rellevants d'aquests volums, que retrobem en altres manuscrits lul·lians primitius tant en llatí com en vulgar (i a les quals cal prestar atenció, doncs), són: l'ús del pergami com a suport material exclusiu; l'escriptura a doble columna amb una

lletra gòtica textual librària (cal·ligràfica); la jerarquització de les diverses parts de l'obra mitjançant rúbriques, inicials ornamentades amb filigrana que, de vegades, són rematades amb extensions i calderons; la presència de recursos gràfics (figures lul·lianes) i, per contra, l'absència gairebé absoluta d'elements purament decoratius. La sobrietat és l'element més remarcable de l'aspecte general dels còdexs, la gravetat i la serietat els valors que se'n desprenen i que apunten a l'estudi com a finalitat de les obres que contenen. En resum, s'ha dut a terme una adaptació del format del llibre d'estudi universitari en llatí a les obres que Ramon escrivia en vulgar.

ESTRATÈGIES DE DIVULGACIÓ I DE CONSERVACIÓ

Un exemple significatiu de l'atenció de Llull per la difusió de la seva obra i de les peculiaritats que introdueix en aquest procés l'ofereix el testament que va atorgar a Mallorca el 26 d'abril de 1313 i en el qual hi ha diverses disposicions que posen de manifest aquesta preocupació. La iniciativa i el finançament de l'operació, en aquest cas, són particulars: la major part de la hisenda de què disposa el testador haurà de ser aplicada per a la traducció i difusió dels darrers llibres que ha compost. Els manuscrits han de ser copiats en pergamí, tant en llengua romanç com en llatí («fiant inde et scribantur in pergamento in romancio et latino»). Els espais que estableix per assegurar la pervivència dels fons pertanyen tant a l'àmbit eclesial com al privat i, cosa remarcable, tenen un abast estratègicament internacional: aquests còdexs han de ser enviats a la cartoixa de Vauvert, a París, i a casa del patrici genovès Perceval Spinola. Altres llibres que demana que siguin copiats amb la resta de fons mobles, els deixa a monestirs i convents de Palma, un àmbit eclesial però no necessàriament escolar, i preveu explícitament que estiguin a l'abast de qualsevol persona, no solament de clergues.¹⁷

La *Vita coetanea* (1311) de Ramon es clou assenyalant, no sense un punt de presumpció, «divulgati quidem sunt libri sui per universum» i precisant que, tanmateix, ell mateix ha fet recollir les seves obres en tres dipòsits, que coincideixen amb els que indica el testament: als ja esmentats de París i Gènova i a casa d'un indeterminat noble de la Ciutat de Mallorca que hem d'identificar amb el seu gendre, Pere de Sentmenat. La mesura és molt ambiciosa, tot i que només tenim la seguretat que es dugués a terme de forma sistemàtica i extensa per al cas de la cartoixa parisenc de Vauvert, de la qual hem conservat un inventari que ja a l'agost de 1311 registrava 124 títols!¹⁸ De fet, hem conservat

Llibre de demostracions, exemplar de la primera generació de manuscrits lul·lians
Biblioteca Pública de Mallorca, Palma, Ms 1021, f. 1r

algun dels manuscrits que el mateix Llull hi va llegar, com l'original de la traducció llatina del *Llibre de contemplació* abans esmentat o un exemplar de la traducció francesa del *Blaquerna* (Berlín, Staatsbibliothek, Phil. 1911), en què es fa constar: «Ce livre doit estre renduz a dant Raymond moine de Chartreuses delez Paris» (foli de guarda).

Malgrat aquesta previsió, Llull no es va refiar mai d'una única estratègia de conservació o de difusió dels seus llibres, sinó que en va assajar tantes com va poder. Va enviar manuscrits a personalitats polítiques rellevants, encara que no les hagués tractades personalment; com una autoantologia que vers 1289 va enviar al dux venecià Pietro Gradenigo (Venècia, Biblioteca Marciana, lat. VI 200), justament famosa perquè va encapçalada per una dedicatòria que podria ser autògrafa.¹⁹ O en va dedicar a reis per tal que els conservessin a les seves biblioteques i/o els fessin copiar; va dedicar obres a reis com Felip IV el Bell, Jaume II d'Aragó, Frederic III de Sicília, Sanç de Mallorca, a papes com Nicolau IV, Celestí V, Bonifaci VIII, Climent V, etc.; és el cas de l'*Arbre de filosofia d'amor* (1298), que adreça al darrer capítol de l'obra al rei de França, Felip IV el Bell, i a la seva esposa la reina:

E la dona d'amor dix a Ramon que presentàs *Filosofia d'Amor* en llatí al molt noble senyor savi e bo rei de França, e en vulgar a la molt noble, sàvia e bona reina de França, per ço que el multipliquin en lo regne de França [...].²⁰

L'efectivitat de l'ús de la influència del poder per a la circulació dels seus llibres queda demostrada en el següent passatge de la *Disputatio Raimundi christiani et Homeri saraceni* (1308), en què Ramon revela un itinerari de difusió del seu *Liber de fine* (1305) a partir del rei Jaume II d'Aragó, que hauria fet arribar aquesta obra al papa Climent V:

I d'aquesta matèria he parlat llargament al *Liber de finis*, que el senyor papa ja té, que el senyor rei d'Aragó l'hi va enviar.²¹

APUNTS SOBRE ELS NUCLIS DE DIFUSIÓ ANTICS I MODERNS

La Base de Dades Ramon Llull de la Universitat de Barcelona (Llull DB) té censats un miler de manuscrits lul·lians de totes les èpoques, que es conserven en biblioteques de més de cent ciutats d'arreu del món. Tanmateix, els nuclis originals de transmissió de l'*opus* lul·lià són, sens dubte, a París i a Mallorca, d'acord amb les previsions de Llull; en canvi, pels pocs indicis que en tenim, no sembla que Gènova hagi tingut un paper semblant.

París, centre polític i universitari de primer ordre en l'occident tardomedieval, va ocupar sempre un lloc principal en els plans de Ramon. Els seus manuscrits no tan sols es van concentrar a Vauvert; el seu primer contacte a la capital francesa, el canonge Pere de Llemotges (c. 1230 – 1306) en va posseir almenys cinc, tots conservats, entre els quals destaca la versió francesa del *Blaquerna* (Bibliothèque Nationale, franç. 24402). Llull mateix en va llegar dos, si més no, a la biblioteca del col·legi de la Sorbona; en un d'aquests, l'actual lat. 16111 de la Nationale, es llegeix la següent nota de començament del segle XIV, ben reveladora:

Ramon va fer molts altres llibres, que són al monestir de la cartoixa de París, dels quals qualsevol pot obtenir un exemplar, com ara l'*Ars generalis*, etc.²²

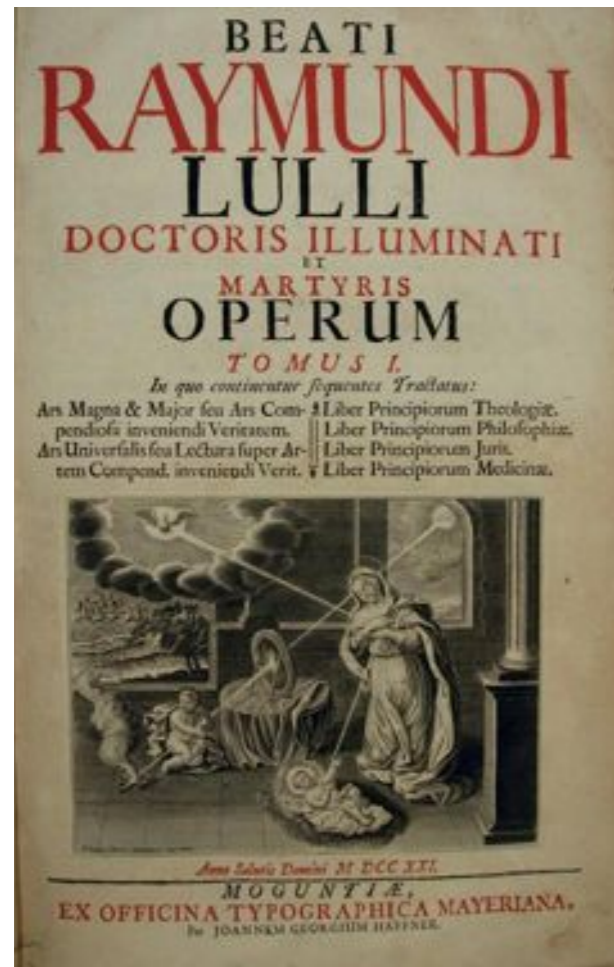
Thomas Le Myésier, el principal deixeble directe de Llull, posseïa també una considerable biblioteca lul·liana, de la qual hem conservat sis manuscrits. Al marge de l'inventari de llibres de Vauvert de l'any 1311, Le Myésier hi va assenyalat quins d'aquells títols posseïa: més de cinquanta.²³

Arbre de filosofia d'amor, miniatura que representa Llull presentant la seva obra al rei de França
Biblioteca Diocesana de Mallorca, Palma, Ms F-129, f. 1v

Ell és, d'altra banda, el compilador del *Breviculum* (conegut per les seves esplèndides miniatures) i, sobretot, de l'*Electorium*, un imponent manual de lul·lisme, amb una extensa antologia de textos que es considera tan imprescindible com els mateixos originals de Ramon. París conserva avui un 11,32 % dels fons manuscrits lul·lians que han arribat fins als nostres dies.²⁴

La transmissió de l'*opus* lul·lià a la Corona d'Aragó (Mallorca inclosa) va quedar fortament condicionada pel fet que el nom de Llull s'usés des de Catalunya i València per produir textos apòcrifs de caire espiritual, malvistos per la jerarquia eclesiàstica; aquest va ser un dels desencadenants de la persecució implacable de l'inquisidor dominicà Nicolau Eimeric al darrer quart del segle XIV. L'any 1376 l'Art de Ramon va ser condemnada a la cort pontificia d'Avinyó, i el 1390 a la Universitat de París. Malgrat la sentència absolutòria de 1416, l'ombra de l'heterodòxia va pesar sobre Llull durant tot el segle XV. D'aquí ve que els primers teòlegs d'envergadura que es van sentir hereus de Llull, com Ramon Sibiuda o Nicolau de Cusa, vagin optar per silenciar el nom del mestre.

Beati Raymundi Lulli Opera, volum 1, edició d'lu Salzinger, Magúncia, 1721
Biblioteca de la Universitat de Barcelona, 07 Llull-1

Malgrat tot, durant més de dos segles, de la meitat del XIV a la fi del XVI, Barcelona mantingué una activa escola lul·liana, segurament el centre més complet d'estudis lul·lians del seu temps.²⁵ Hem conservat dos inventaris (c. 1466 i 1488) que demostren que l'escola barcelonina posseïa una biblioteca extraordinàriament rica. Alguns dels llibres més antics d'aquesta col·lecció provenien, sens dubte, del fons de Mallorca primitiu; seria el cas, per exemple, de l'actual còdex muniqües Clm. 10504, copiat per Guillem Pagès. Tanmateix, tots els llibres barcelonins van anar a parar a Alemanya a començament del segle XVIII per mor de l'empresa d'edició de les obres del beat Ramon promoguda per Iu Salzinger (1669-1728), amb el suport de diversos prínceps alemanys, especialment el de Joan Guillem, príncep elector del Palatinat.²⁶

Cap a 1710, Salzinger havia reunit a Düsseldorf una gran quantitat de llibres lul·lians. Per augmentar aquesta col·lecció es van programar diversos viatges a biblioteques

europées, amb la participació de diferents col·laboradors. Es tractava de buscar manuscrits a Itàlia, París, Barcelona, etc., i d'obtenir-los mitjançant donacions, préstecs, compres o còpies. Un tal P. van Eych va ser enviat a Barcelona; com a conseqüència de les seves gestions, la comtessa de la Manresana, de la casa dels Erill i descendent de la família Lull, va permetre que els manuscrits barcelonins i alguna relíquia del beat Ramon anessin a parar a Düsseldorf. A la mort del príncep Joan Guillem (1716), Salzinger es procurà el mecenatge de l'arquebisbe de Magúncia, ciutat a la qual van ser traslladats els manuscrits el 1718. Allí aparegueren els tres primers volums, en gran format, de l'edició per això anomenada «moguntina», entre 1721 i 1722; malgrat la mort de Salzinger el 1728, el nou editor, Philipp Wolf, va reprendre l'edició i va publicar els toms IV-VI i IX-X entre 1730 i 1742. Cap a 1761, els còdexs entraren a la biblioteca palatina de Mannheim, tret d'alguns, que han quedat a Magúncia fins als nostres dies (és el cas del manuscrit 220h de la Martinus-Bibliothek, un altre dels copiats per Guillem Pagès). Fou el 1803 que els manuscrits lul·lians de Mannheim, amb la major part de la biblioteca palatina, passaren a la Biblioteca Regia Monacensis, l'actual Bayerische Staatsbibliothek de Munic, que custodia un 15,64 % dels fons manuscrits lul·lians. La peripècia d'aquests còdexs (que, en alguns casos, segueix l'itinerari Mallorca > Barcelona > Düsseldorf > Magúncia > Mannheim > Munic), amb el pas per la impremta entremig, és il·lustrativa dels camins complexos (que Lull mai no hauria pogut imaginar) per què transcorre la transmissió de l'opus lul·lià al llarg dels segles.

El fons més gran de manuscrits lul·lians de totes les èpoques és actualment a Mallorca, amb un 30,04 % del total.²⁷ El segueix de prop Itàlia, amb el 23,32 %; tanmateix, els fons italians més grans, els que corresponen a la Biblioteca Vaticana (aquest sol representa el 8'73% del total) i a la Biblioteca Ambrosiana de Milà, són de formació tardana. El primer, juntament amb el d'altres biblioteques eclesiàstiques romanes, està relacionat amb els processos canònics per a la beatificació de Ramon i tots els debats sobre la seva ortodòxia que se seguiren entre els segles XVI i XVIII i provenen majoritàriament de Mallorca; així, al segle XVII s'hostatjaven al Col·legi d'Observants Irlandesos, conegut com de Sant Isidor i Sant Patrici, els postuladors de la causa lul·liana:²⁸ això explica que el manuscrit 1/18 de Sant Isidor, copiat també per Guillem Pagès, sigui a Roma; o, fins i tot, que el manuscrit B 95 de la Franciscan Library de Dún Mhuire, del mateix copista, sigui a Irlanda, ja que hi va ser traslladat el 1872 des d'aquest col·legi romà.²⁹ El segon, el de l'Ambrosiana de Milà, té origen en la col·lecció

Raymundi Lulli Opera ea quae ad adinventam ab ipso artem universalem, edició de Lätzer Zetzner, Estrasburg, 1609
Biblioteca de la Universitat de Barcelona, 07 Llull-81

del lul·lista espanyol Juan Arce de Herrera, defensor de la causa lul·liana a final del segle XVI; d'aquí prové, i finalment també de Mallorca, el còdex lul·lià *princeps*, el *Llibre de contemplació* subscrit per Pagès el juliol de 1280. Els nuclis rellevants de manuscrits autènticament italians són els de la Biblioteca Marciana de Venècia i els de la col·legiata d'Innichen (San Candido), al Tirol italià.

La transmissió impresa de l'opus lul·lià mereixeria tot un capítol d'estudi a part. En subratllaré només tres fites. La primera, la rapidesa amb què les obres de Ramon accedeixen a la impremta: tenim registrades més de vint edicions incunables, des de la de l'*Ars brevis* impresa a Venècia per Gabriele di Pietro, c. 1475, fins a les que es realitzaren a Barcelona, en connexió amb l'escola abans referida, per obra de l'impressor Pere Posa. La segona, la compilació de materials lul·lians i pseudolul·lians, barrejada amb textos

interpretatius, destinada a fixar la imatge oficial de Lull durant més d'un segle: l'antologia d'obres lul·lianes editada per Lätzer Zetzner a Estrasburg l'any 1598 i reimpressa repetidament al segle XVII; la va utilitzar Leibniz, com un dels fonaments de la seva primerenca *De arte combinatoria*; també consta que Isaac Newton tenia a la seva biblioteca un exemplar d'aquesta antologia lul·liana i que s'interessà més per les obres alquímiques pseudolul·lianes. La tercera, la ja referida edició maguntina de Salzinger, que provocà un moviment considerable de fons manuscrits a tot Europa, i que hem de considerar com el precedent immediat de les edicions lul·lianes modernes.

Potser l'única consecució real, tangible i perdurable que podem reconèixer al beat Ramon dels seus ambiciosos projectes és l'extraordinària difusió temporal i espacial que va aconseguir donar a la seva obra; en aquest aspecte, és innegable que les seves estratègies innovadores i els seus esforços continuats difícilment haurien pogut ser més reeixits.

¹ Aquest treball forma part del projecte de recerca coordinat CODITECAM: Llull (HUM 2005-07480-CO3-01), finançat pel Ministerio de Educación y Ciencia, que es desenvolupa al Centre de Documentació Ramon Llull de la Universitat de Barcelona (Facultat de Filologia). Agraïxo al professor A. Bonner les observacions que ha tingut l'amabilitat de fer-me.

² Soler, 2006.

³ Hillgarth, 2001, docs. 48-51.

⁴ Badia, 1992, p. 157; Hillgarth, 1998, p. 178.

⁵ Tanmateix, no hi ha cap mena de dubte que Llull va escriure obres en aquesta llengua. Sobre la qüestió, vegeu Domínguez, 1993.

⁶ Llull, 1995, p. 30-34. El mateix itinerari de composició original en català i de difusió en occità que dóna peu a una versió francesa i a una versió llatina es repeteix en el cas de la *Doctrina pueril* (de vers 1274-1276), cosa que permet d'atribuir-lo a una decisió del mateix Llull; vegeu Llull, 2005. Per a la qüestió de la transmissió romànica de Llull, vegeu Badia, Santanach, Soler, en premsa.

⁷ Rubió, 1928 és un treball pioner en aquest àmbit. G. Pomaro ha engegat una línia de recerca en aquest sentit, el primer fruit de la qual és el seu estudi de 2005. Vegeu també les aportacions de Romano, 2001 i Soler, 2005.

⁸ Pomaro, 2005, p. 186-187. Tanmateix, hi ha versions contemporànies a Llull que presenten deficiències manifestes i que indiquen que no sempre el beat Ramon les controlava (Llull: 2001); és el cas de la versió catalana de la *Lògica nova* (Llull: 1998b) o de la versió francesa del llibre del *Gentil*. Rubió ja havia suggerit que Llull deixava «textos no sempre ben acabats, de la seva producció, en mans d'amics i deixebles» i que algunes vegades no donava «personalment l'últim cop de mà als seus escrits» (1957, p. 260 i 263).

⁹ Soler, 2005. Més precisions sobre aquest treball de traducció n'ofereix l'estudi encara inèdit presentat per G. Pomaro al congrés del 50è aniversari del Raimundus-Lullus-Institut (novembre de 2007); amb cautela, apunta la possibilitat que una de les mans que hi participen sigui la de Llull mateix.

¹⁰ Pomaro, *op. cit.*

¹¹ Gayà, 2006, p. 27.

¹² A la *Declaratio Raimundi per modum dialogi edita* (1298), Llull admet retòricament les seves limitacions com a autor en llatí; es tracta, però, d'unes limitacions que són la via d'entrada a la intervenció de col·laboradors: «*Et licet hoc, quod dixi, non bene ordinavi neque in bono dictamine posui, quia grammaticus non sum neque rhetoricus [...]*» (Llull, 1989, p. 400-401).

¹³ Coneixem aquestes dades per l'inventari de llibres i altres béns que Arnau de Vilanova tenia el 6 de desembre de 1311 a casa de Pere Jutge, publicat per Roc Chabàs (1903) i analitzat per Perarnau (1978, p. 111-126) i Lerner (1994).

¹⁴ Foli 537 del manuscrit D.549 inf de la Biblioteca Ambrosiana de Milà. «*Hic liber est scriptus, qui scripsit sit benedictus. A M E N. Ego, Guillelmus Pagesii, presbiter, divina gratia auxiliante, hunc Librum consolationis in Civitate Maioricarum ab originali translatione penitus translatavi. VIII°. Idus Julii, anno domini. M^o. CC^o. / .LXXX°. et hoc sig. [signum] num feci.*» No ha de passar desapercebut l'error en què incorre Pagès a l'hora de donar el títol de l'obra! Malgrat que el volum, amb tota probabilitat, va ser un encàrrec de Llull mateix, el beat Ramon no es va adonar de la inoportuna rellicada final del seu copista.

¹⁵ Soler, *op. cit.*

¹⁶ El còdex, inicialment unitari, va ser dividit en dos volums cap al darrer quart del segle XIV.

¹⁷ El testament ha estat reproduït i editat a Llull, 1991. Llull hi dóna instruccions perquè els llibres siguin conservats, encadenats, als armaris-libreria de les esglésies («ponantur in armario cuiuslibet ecclesiae, in qua illos dabunt, cum catenā») i per a la seva accessibilitat a tothom que hi estigui interessat («quilibet ipsius ecclesiae uolens illos legere, possit ipsos legere et uidere»).

¹⁸ Vegeu Llull, 1980b, p. 304-309; o també, en versió electrònica, a la Llull DB <<http://orbita.bib.ub.es/llull/cat1.asp?EL>>

¹⁹ Soler, 1994.

²⁰ Llull, 1980a, p. 175. He regularitzat el text segons la normativa moderna; la cursiva en la citació és meua. La versió llatina específica que la versió que cal presentar a la reina ha de ser (naturalment) «*in vulgari sive in gallico*», és a dir, en francès.

²¹ Llull, 1998a, p. 264. «*Et de hac materia largius sum locutus in Libro finis, quem dominus Papa habet, quem dominus rex Aragoniae misit ad eum.*»

²² Foli 1: «*Multos alios libros fecit Raymundus, qui sunt in monasterio Cartusiansi Parisius, de quibus quilibet poterit habere exemplar, ut puta Ars generalis, etc.*».

²³ Hillgarth, 1998, p. 228.

²⁴ Bonner, 1992.

²⁵ La història d'aquesta escola encara és bàsicament per fer. En els seus inicis, a la segona meitat del segle XIV, més aviat hauríem de parlar d'escoles lligades a l'ensenyament de diversos mestres. Joan I, que inicià el seu regnat amb una decidida oposició al lul·lisme, a principi dels anys noranta dictà diversos documents favorables al moviment. Amb la protecció reial, especialment d'Alfons el Magnànim, l'escola lul·liana de Barcelona, sota l'administració dels descendents de Ramon Llull, esdevingué el primer centre lul·lià d'Europa.

²⁶ Gottron, 1915.

²⁷ Tanmateix, cal tenir en compte que la proporció de còdexs moderns conservats a Mallorca respecte de còdexs antics és força gran: 236 enfront de 77. Pel que fa a còdexs antics, la biblioteca que en conserva més és la Bayerische Staatsbibliothek de Munic (104), seguida de la Biblioteca Apostòlica Vaticana (77), la Nationale de França (59) i la Pública de Mallorca (54). Per a aquestes dades, vegeu Bonner, *op. cit.*

²⁸ Pérez, 1961, p. 20.

²⁹ Hillgarth, 1966, p. 78.